

FÂTİH'İN ÖLÜMÜ MESELESİ

Zehirlenme faraziyesi - Bu faraziyenin reddi - Fâtih'in ölümü üzerine İstanbul'da vukua gelen hâdiseler - Fâtih'in cenâze merâsimi - Cesedlerin mumyalanması meselesi.

M. C. Şehabeddin Tekindağ

Zaman zaman Türk tarihinde mümtaz bir mevki işgal eden Fâtih Sultan Mehmed'in zehirlenerek öldüğü hakkında bâzı faraziye ve iddialar ortaya atılmaktadır. Ancak, bu hususda fikir beyân eden müellifler, umûmiyetle Franz Babinger'in Fâtih Sultan Mehmed'e tahsis edip vâdi hilâfına kaynaklarını henüz açıklayamadığı eserine¹ veya *Rivista degli Studi Orientali*'de münteşir makalesine² istinad etmektedirler.

Şüphesiz, İstanbul'a hâkim olmak suretiyle Hıristiyan ve İslâm dünyasını hâkimiyeti altına toplamak ve cihanşumûl bir devlet kurmak imkânına sâhip olan Fâtih'i objectif bir düşünce ile tedkik eden müellifler mevcuttur. Bununla beraber, Hıristiyanlık taassubu ile hareket edip indî bir takım mütâlaalar serdeden müellifler, mağlublular hakkında hududsuz müsâmaha gösteren Fâtih'e bâzı müfrit hareketler isnad etmektedirler³. Nitekim, Fâtih'in iyi bir in-

¹ Bk. *Mehmed der Eroberer und Seine zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwende*, München 1953, s. 443 v.d., Fransızcası: *Mahomet II le Conquérant et son temps*, 1432-1481, Paris 1954, s. 492-4. İtalyancası: *Maometto il Conquistatore e il Suo Tempo*, Turin 1957.

² *Ja'qûb-Pascha, ein Leibarzt Mehmed's II.-Leben und Schicksale des Maestro Jacopo aus Gaeta*, XXVI, Rom 1951, s. 87-100 (bu makale hak. bk. G. Levi Della Vida, *Il Gran Turco e il Medico*, *Nuovo Corriere della Sera*, 5. V. 1953, s. 8).

³ Bunlardan biri olan Gustav Schlumberger'in tenkidi hak. bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Fâtih ve Ayasofya, Fethin 511' inci yıldönümü konferansları*, İstanbul 1964, s. 60 v.d.

san olmadığı peşin hükmü ile hareket eden Babinger de, kaynakları yanlış veya işine geldiği şekilde tefsir ederek bir takım neticelere varmak istemektedir. Bu yüzden, annesinin Hıristiyan olduğunu ispata çalışıp hemen her meselede şiddetle itham ettiği Fâtih'e yakışsız şeyler isnad eden Babinger, her türlü tahminlerin aksine, Türk ve İslâm kaynaklarına kâfi derecede nüfuz edememesi yüzünden bir takım zuhûllerde bulunmaktadır. Öte yandan, Fâtih'e tahsis ettiği eserinde J. von Hammer'in meşhur *Osmanlı Tarihi*'ni aynen -tabî'i hatalarile birlikde- ictibas etmiş olmasına rağmen⁴, zehirlenme hâdisesi dâhil, bâzı ilâveler ve bir kısım sansasyonel haberlerle efkâr-ı umûmiyeyi şaşkırtmak istemiştir.

Zehirlenme faraziyesi

Henüz ciddî bir tenkide uğramaması yüzünden istinatlarını daha da şiddetlendiren Babinger, Fâtih'e tahsis ettiği mezkûr eserde zehirlenme hâdisesi hakkında birbirine zıd faraziye ve iddialar ileri sürmektedir. Şöyleki:

Damla (=goutte=Nikris) ve romatizmadan iztirap çektiğini itirâf ettiği Fâtih'in muhtemelen Mısır seferi için Üsküdar'a geçip Hünkâr (veya: Tekfur=Sultan) çayırı'na geldiği sırada hastalığının daha da artması yüzünden baş tabibi Acem Lârî tarafından muayene edildiğini kaydeden müellif, teşhisinde yanlış bu tabibin padişaha kullanılmıyan -veya mizacına uygun olmayan- bir ilâç vermesi yüzünden vazifesinden alındığını ve tedaviye devam etmek üzere getirilen eski Tabîb-i hâs Ya'kup Paşa (=Maestro Iacopo)nın ise, Lârî'nin vermiş olduğu aksi ilâcı bahane ederek, hiç bir müdahalede bulunamayacağını ifâde ettiğini zikrettikten sonra, sancılar başlayınca, ölüm halinde bulunan padişaha bir şurup (=breuvage) verildiğini, bu şurubun da padişahın barsaklarını tıkamak suretiyle ölümüne sebep olduğunu iddia etmektedir. Bununla beraber, ölüm sebeplerinin hiç bir zaman kat'i olarak tesbit edilemediğini belirtip zehirlenme faraziyesi lehinde "rakiplerinin çokluğuna" veya "muhtelif sebeplere" istinat eden müellif, rahatsızlığı sebebiyle bir iki sene bizzat sefere çıkamadığına işaret ettiği Fâ-

tih'e meş'um sancıların bir Mayıs Salı günü geldiğini, hiç bir kaynağa atıf yapmaksızın iddia etmektedir. Aynı şekilde, Fâtih'in, hareketinden evvel hiç bir ilâcın kurtaramayacağı şekilde zehirlenmesinin muhtemel olduğu faraziyesini serdeden müellif, bir esrar perdesi arkasında kalan bu süikast fâlinin meçhul kaldığı kanaatinde olduğunu zikrettikten sonra, bir düzine süikasta teşebbüs edip muvaffak olamıyan Venediklilerle bunların adamları olduğunu belirttiği Ya'kup Paşa'yı bertaraf ederek Vezir-i âzam Karamânî Mehmed Paşa'nın kardeşi Cem lehindeki teşebbüslerini dikkatle tâkib eden Amasya Vâlisi Şehzâde Bayezid'i baba katili olarak itham etmekte, kendisine göre şüpheli bir şahıs olan Fâtih'in Tabîb-i hâssı Acem Lârî'nin 1485 de II. Bayezid tarafından çok kuvvetli dozda afyon içmeğe zorlanarak öldürülmesi hâdisesini de bu meseleye bağlamaktadır.

Aşağıda zikredeceğimiz çağdaş kaynaklarda mezkûr kayıtlarla aslâ bağdaşamayan bu faraziyenin yanlışlığı meydanda iken, otuz yıl müddetle Fâtih'in itimadını kazanıp onun tarafından, vezir rütbesi ile, önemli vazifelere getirilmiş olan Yahudi mühtedisi Ya'kup Paşa'nın, eski bir İtalyan Yahudisi olarak (=Mestro Iacopo), Venedik Docu Cristoforo Moro ile imzaladığı ve Fâtih'in katlini istihdaf eden sözleşmeyi hiç bir zaman tatbik sahasına koymadığını açıklayan aynı müellif⁵, son makalesinde bir takım mukavele ve muâfiyetnâmelere istinaden, Fâtih'in Venedikliler tarafından zehirlendiğini, teşebbüsün de kendisine pek çok para vâdedilip bir takım muâfiyetler tanınan Ya'kup Paşa tarafından yapılmış olduğu faraziyesini ileri sürmektedir. Bununla beraber, bu kadar birbirine zıd mutâlaalar serdetmek suretiyle Fâtih'in zehirlendiği neticesine varan Babinger, en yakınlarından mâda kimse'nin bu ölüm hâdisesini bilemediğini, Karamânî Mehmed Paşa ile etrafındakilerin Fâtih'in şiddetli bir damla nöbeti ile muztarip olup İstanbul'a avdet etmek istediği şâyiasını etrafa yayarak, iki günlük bir yürüyüşten sonra cesedini sedye ile Üsküdar'a taşıdıklarını zikretmektedir. Bundan sonra cesedi İstanbul'a nakleden Karamânî Mehmed Paşa'nın askerlerin karşı tarafa geçmesini önle-

⁴ Bu husûsda bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Son Osmanlı-Karaman münasebetleri hakkında araştırmalar*, *Tarih Dergisi*, 17-18 (1983), s. 48, not. 23; ayn. müel., *Sadrîzâam Adnî Mahmud Paşa'ya aid bir tetkikmünasebetigile*, *Belleten*, 95 (1980), s. 518 v.d., 524, not. 26.

⁵ Bk. *Ja'qub-Pascha, ein Leibarzt Mehmed's II. - Leben und Schicksale des Maestro Jacopo aus Gaeta, Rivista degli Studi Orientali*, XXVI, Rom, 1951, s. 100; ayn. müel., *Mehmed II., der Eroberer und Italien, Byzantion*, XXI, 1951, s. 127-170, terc. B. Sıdık Baykal, *Fâtih Sultan Mehmed ve İtalya*, *Belleten*, 65 (1953), s. 63.

diğini, ancak, Fâtih'in ölüm haberini alan askerın zorla karşıya geçerek ölüm hâdisesi ile alâkası olduğu iddia edilen Karamânî Mehmed Paşa ile Yahudi mühtedisi Ya'kup Paşa'yı öldürdüklerini kaydeden müellif, İstanbul'da vukua gelen karışıklıklara temas etmektedir.

Zehirlenme faraziyesinin reddi

Hemen belirtelim ki mezkûr eser ve makalelerinde birbirine zıd faraziyeler, mesnedsiz iddialar ileri süren Babinger'in, açıklama-makla beraber, bu hususda kullandığı kaynaklar Âşık Paşa-Zâde'nin *Tevârih-i âl-i Osman*'ı, Taşköprü-Zâde'nin *Şekayik*'i ve Hoca Sa'deddin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârih*'idir. Öte yandan, zehirlenmeden aslâ bahsetmeyen çağdaş İtalyan kaynakları ile bu asra âid vesîkaları muhtevî külliyatları bertaraf edip tatbik sahasına intikal etmemiş bir-iki mukavele ve muâfiyetnâme-yi esas aldığı anlaşılan Babinger ile onun fikir ve mutâlaalarını kabul eden zevat bu hususda bir takım zühûllerde buldukları gibi isimleri geçen Osmanlı kaynaklarını da tenkidsiz kullanmışlardır.

Müellif tarafından yanlış tefsir edilen mezkûr kaynaklar hakkında fikir ve mutâlaalarımızı belirtmeden evvel bütün Doğu ve Batı kaynaklarının zehirlenme hâdisesinden hiç bir şekilde bahsetmediklerini hatırlatmak isteriz. Nitekim, çağdaş müelliflerden olup seferde bizzât bulunan Neşri başda olmak üzere, Fâtih'in yakınlarından Dursun Bey, Edirneli Ruhî, verdiği haberler üzerinde bilhâssa duracağımız ilk İstanbul Subaşısı Karışdıran Süleyman Bey'in oğlu Bihiştî, Kıvâmî, Edirneli Oruç b. Âdil, Mehmed b. Hacı Halil el-Konevî⁶, Ebu'l-Hayr⁷ ile eserlerini II. Bayezid'e ithaf eden en ciddî müelliflerden sayılan İbn Kemal, İdris-i Bitlisî, Sarıca Kemal, Tâci-Zâde Câfer Çelebi⁸ yanında eserleri bu devirle alâkalı fevkalâde önemli kayıtları muhtevî XVI. yüzyıl müelliflerinden Âli, Muhiy Çelebi, Lütfi Paşa, Hadîdî, Cenâbî, Fâtih'i her husûsda tenkid etmekten çekinmeyen *Anonimler* (=müellifleri meçhul tarihler), nihâyet Rüstem Paşa'ya nisbet edilen *Tevârih-i âl-i Osman* ile⁹ II. Bayezid devrinde yazıldığı anlaşılan tanınmamış Os-

⁶ Adları geçen kaynakların mahiyetleri hak. bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *İbn Kemal'e göre Fâtih'in İstanbul'u muhâsura ve zaptı, İstanbul Enstitüsü Dergisi*, I (1955), s. 1-24.

⁷ Bk. *Fetih-nâme*, Bibl. Nat. fonds Turc. Nr. 117, 116/b.

⁸ Bk. *Muhabbet-nâme*, yazılışı: 899/1494, İ. Koyunoğlu Ktp. Türk. Yazm. s. 12.

⁹ Bk. Üniversite Ktp. Nr. 2438.

manlı kaynaklarından *Nesli şerif ve Silsile-i Hânedân-ı münif-i âl-i Osman*¹⁰ da, hasta olduğu cihetle Hünkâr (=Tekfur=Sultan) çayırı'na kadar araba ile gidebilen Fâtih'in zehirlenmesinden imâ suretiyle dahi bahseden hiç bir kayıd olmadığı gibi, aynı yüzyıllar zarfında Mısır ve Suriye'de yazılmış olup bir çok gizli noktaların aydınlanmasına ışık tutan arapça eserlerde, ezcümle, es-Sehâvî, İbn Tûlûn, İbn İyâs ve bunun gibi müelliflerin eserlerinde, II. Bayezid'in zehirlendiğine dair Osmanlı ve İtalyan kaynakları ile bağdaşan kayıtları muhtevî Doğu kaynaklarında da mezkûr değildir. Bu meyanda en mevsuk Doğu kaynaklarından sayılan *Mecme'ü't-Tevârih*'de Fâtih'in ölümünden bahseden fasılda: "*becel-i tabî'i der-güzeşt = ecelile öldü*" şeklinde bir kaydın bulunduğunu da hatırlatmak isteriz¹¹. Batı kaynaklarına gelince; daha 1470 de Eğriboz'un fethi sırasında Türklerin eline esir düşüp uzun müddet Osmanlı sarayında bulunarak, sonradan kaleme aldığı eserinde Fâtih'in iç hayatından da bahseden Vicenza'lı Gian-Maria Angiolello, yine İstanbul sarayında bulunup Fâtih'e bir takım isnadlarda bulunan İtalyan müellifi Théo. Spandouyn Cantacasin ve Gio. Antonio Menavino gibi çağdaş müellifler¹², II. Bayezid'in zehirlendiğini kat'iyetle beyân etmelerine rağmen, Fâtih'in kendisini öldüren ağır bir hastalığa tutulduğunu zikr etmekle iktifâ edip zehirlenme hâdisesinden aslâ bahsetmezler. Öte yandan, İstanbul'da mukim Venedik sefiri A. Gritti (sonradan: doc) nin raporlarında (=Relazione) olduğu gibi Fâtih devrine âid en nâdir Batı kaynaklarını ihtiva eden külliyatlarda, ezcümle, *Mon. Hist. Hung.* (XXI-XXII) ile bu asırla ilgili nadir İtalyan kaynaklarını muhtevî *Dell'istoria universale dell'origine et imperio de Turchi* (neşri: Sansovino, Venedig, 1582) serisinde bu husûsla alâkalı hiç bir kayıd bulunmadığını belirtmek isteriz. Diğer taraftan, St. Michel Baudier'nin *Inventaire de l'histoire générale des Turcs* (Paris, 1620, s. 144) adlı eserinde: "*Fâtih'in dört gün süren bir sancıdan sonra öldüğü ve bunun zehirlenmeden ileri gelmesinin muhtemel olduğu*" şeklindeki kaydı istisnâ edilecek olursa, belli başlı Batı ve

¹⁰ Bk. Bibl. Nat. fonds Turc, Nr. 118, s. 194.

¹¹ Bk. Bibl. Nat. Suppl. Pers. 1331, 256/b.

¹² Bu İtalyan müellifleri hak. bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Bayezid II. in tahta çıkışı sırasında İstanbul'da vukua gelen hâdiseler, Tarih Dergisi*, 14 (1959), s. 85-96.

Türk kaynaklarına istinaden birer Osmanlı tarihi yazmış bulunan Batılı müelliflerden J. von Hammer, Zinkeisen ve N. Jorga, bu husûsda hiç bir mutâlaa beyân etmedikleri gibi, İtalyan arşiv vesikalıklarına müsteniden kaleme alınmış meşhur Venedik tarihlerinde, ezcümle, Comte Daru, H. Kretschmayr, Romanin, Sismondi ve bunun gibi müelliflerin eserlerinde de imâ kabilinden olsun hiç bir kayıt yoktur.

İsimleri geçen kaynaklarda bu husûsla alâkalı hiç bir kaydın bulunmadığını kat'iyetle belirttikten sonra Babinger'in esas kaynaklarından biri olan Âşık Paşa-Zâde'nin bu hâdisle ilgili kaydının tenkidine geçebiliriz. Hemen söyleyelim ki, 1400 de doğduğu bilindiğine göre, bu sırada 81 yaşında bulunan Âşık Paşa-Zâde'nin umûmiyetle Anonimlerde mezkûr kayıtlara tetâbuk eden ifâdesi, çağdaş kaynakların bu husûsda verdikleri haberlerle bağdaşmaktadır. Nitekim, kaynaklarda hasta olarak Mısır seferi için Üsküdar'a geçen Fâtih'in¹³, bu geçiş esnasında daha da hastalanarak Hünkâr (=Tekfur=Sultan) çayırı'na kadar araba ile gittiği tasrih edilmekte olup hastalığının mahiyeti belirtilmemektedir¹⁴. Halbuki, Âşık Paşa-Zâde: "vefâtına sebeb ayağında zahmet vardı, tabîbler ilâcından âciz oldılar. Âhir tabîbler cem'oldılar, ittî fak ettiler, ayağından kan aldılar, zahmet ziyâde oldu. Şarâb-ı fâriğ virdiler Allah rahmetine vardı"¹⁵ demek sûretiyle hem hastalığının mahiyetini açıklamakta hem de diğer müelliflerin ifâdelerini tamamlamaktadır. Bu arada Âşık Paşa-Zâde'nin mezkûr ifâdesinin Bihiştî'nin-ilk defâ kullandığımız-kaydına tetâbuk ettiğine de işaret etmek isteriz. Nitekim, gayet mevsuk ve orijinal haberler vermekle tanınan bu Osmanlı müellifi: "emrâz-ı sâbika a'raz-ı lâhika mülâhik olduğunu" zikr ederek: "niceki etibbâ-ı hâzik ve hükemâg-ı fâyik ilâç eyledilerse muvafık gelmedi, def'-i illete ve avdet-i sıhate sebeb olmadı, güyâki olan her ilâç bâ'is-i ifsâd-ı mizâc" oldu

¹³ Seferin Mısır üzerine yapıldığı hak. bk. Bihiştî, *Tevârih-i âl-ı Osman*, British Museum, Add. Or. Ms. 7869, 210/b; Dursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth, TO-EM*, 1830, s. 172; İbn Kemal, *Tevârih-i âl-ı Osman*, nşr. Ş. Turan, Ankara, 1957, s. 528.

¹⁴ Meselâ bk. Dursun Bey, s. 172-3; Neşrî, *Cihannümâ*, nşr. fr. Taeschner, Leipzig, 1851, s. 218 v.d., Oruç Bey, *Tevârih-i âl-ı Osman*, nşr. Fr. Babinger, Hannover, 1925, s. 131; İbn Kemal, s. 529; Hocca Sa'deddin, *Tâcü't-Tevârih*, İstanbul, 1279, I, 576.

¹⁵ Bk. *Tevârih-i âl-ı Osman*, nşr. Âli, İstanbul, 1332, s. 219.

diyerek hastalığının şiddetini belirtmektedir¹⁶. Öte yandan:

<i>Tabîbler şerbeti kim virdi hâna</i>	<i>o hân içdi şarâbı kana kana</i>
<i>Ciğerin doğradı şerbet o hânın</i>	<i>hemin-dem zâri etti yâna yâna</i>
<i>Didi niçün bana kıydı tabîbler</i>	<i>boyadılar ciğeri cânı kona</i>
<i>İsâbet itmedi tabîb şarâbı</i>	<i>timârları kamu vardı ziyâna</i>
<i>Tabîbler hâna çok taksirlik etti</i>	<i>budur doğru kavîl düşme gümâna</i>

şeklinde tabîblerin verdikleri şarâb-ı fâriğ'in fayda vermeyip tedâvilerinin de ziyân verdiğini nazmen beyân eden Âşık Paşa-Zâde'nin bu ifâdesi (s. 219) türlü şekillerde tefsir edilmiştir. Halbuki mesele gayet sarıhtır. Şöyleki:

Henüz istifâdeye arz olunmamış olan Bihiştî, *Tevârih-i âl-ı Osman*'ın da: "ilel-i bedenîden bâzı avâriz âriz olub emrâz-ı müzminenin inşidâd ve ahlât-ı redienin insidâdı ziyâde" olduğunu kaydettiği Fâtih'in "kuvvet-i aziziyesine muhkem za'f-u noksan gelib hastalıktan nâtuvân" olduğunu ve geçiş sırasında daha da zayıflamak ve "emrâz-ı sâbika a'raz-ı lâhika mülâhik" olmak sûretiyle yatağa düştüğünü söylerken¹⁶, onun bu ifâdesi, Fâtih'in ölümünde İstanbul'da bulunarak cenâze merâsimine şâhid olan birisinin mektubunda: "ölümüne sebeb olan hastalığa ansızın tutuldu" şeklindeki kaydı ile¹⁷ İstanbul sarayında bulunan Spandouyn'un: "kendisini öldüren bir hastalığa yakalandığını" belirten haberine¹⁸ uyaktadır. Her üç kaynakte verilen haberler, yukarıda isimleri geçen müelliflerin eserlerindeki malûmatla karşılaştırılırsa, Âşık Paşa-Zâde'nin ifâdesi şuvâzih şekli alır:

Umûmiyetle artiritik bünyelerde görülüp hemen bütün Osmanlı padişahlarına âriz olan damla (=goutte=nikris) hastalığı¹⁹ ile

¹⁶ Bk. *Tevârih-i âl-ı Osman*, British Museum, Add. Or. Ms. Nr. 7869, 210/b. Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Aga, II. Süleyman'ın da aynı şekilde hastalandığını belirtir: «پادشاه حضرتتربتك ایکی سئدون برو عارض اولان امراض زدیادن بتول وجودی شیشوب اطباء ماس علاجدن عاجز قلوب کتدیجه مشدت و صحت طرق منسد اولوب..» bk. *Tarih*, İstanbul, 1928, II, 572, str. 16-18.

¹⁷ Bk. *Testament de Amyra Sultan Niche medy*, 12 Eylül 1481, nşr. A. Süheyl Ünver, İstanbul, 1952, s. 3 (eser doğru, fekat alt notları yanlışdır).

¹⁸ Bk. *Petit traité de l'origine des Tarqz*, nşr. Schefer, Paris, 1896, s. 42.

¹⁹ Nitekim, âilenin kurucusu I. Osman ile I. Bayezid'in bu hastalıklara müptelâ oldukları bilindiği gibi (bk. M.H. Yınanç, Bayezid I., *İslâm Ans.*, II., 888), II. Bayezid'in bacaklarında nikris (=damla) olduğu malûmdur. Öte yandan IV. Murad da damla

müzmin romatizma gibi sâir bedeni hastalıklara mübtelâ olan Fâtih-ki tablolarında da görülmektedir-, geçiş sırasında daha da hastalanarak (=insidâd), bütün müzmin hastalıklarına (= emrâz-ı müzmine) azan a'zalarının (=ahlât-ı redie) tıkanması (= insidâd) eklenince yatağa düşmüş ve kendisine önce ilm-i tıbda gayetle mahir olduğu bilinen Tabîb-i hâs Lârî müdâhale etmiş, muvaffak olamayınca da Ya'kup Paşa tekrar getirilmiştir. Ancak, Ya'kup Paşa, Karamânî Mehmed Paşa tarafdarı Lârî'nin ilâcını tasvib etmeyip müdâhaleden çekinmesi üzerine, konsültasyon yapan tabîbler, ayağından kan almak istemişler, çaresiz kalınca da, Ya'kup Paşa'nın hastaları kay ettirip tedâvi etmek üzere kullandığı meşhur şurub (= şerbet = şarâb-ı fâriğ)u vererek sancısını azaltmak yolunu tutmuşlardır. Fekat, "ahlât-ı redienin insidâdı ziyâde olduğundan" şarâb-ı fâriğ (= şerbet) te'sirini gösterememiş (= isâbet etmedi tabîb şarâbı) ve kendini kaybettiren kısa bir komayı müteâkip 3 Mayıs 1481 perşembe günü, ikinci vakti, 49 yaşında olduğu halde vefât etmiştir.

Müphem bir ilâç hattâ zehir olarak tefsir edilen şarâb-ı fâriğ'e gelince; Âşık Paşa-Zâde'nin nazmen beyân ettiği kısımda şerbet ile şarâbı aynı mânada kullandığı nazarı itibâra alınacak olursa, Şekayik'de Hekim Ya'kup Paşa'nın hastaları kay ettirip iyi etmek üzere kullandığı şurub (= şerbet)u²⁰, şarâb-ı fâriğ (= kay ettiren şurub=mukayyi) olarak kabûl etmek icap eder. Nitekim, arapça lûgatlerde ferağ, fariğ, furuğ, boşaltmak, boşalmak, kay ettirmek mânasında olup aynı kökten gelen istifrağ kelimesi bugün de aynı mânayı tazammun etmektedir.

Görüldüğü gibi Âşık Paşa-Zâde'nin çağdaş kaynakların da yardımı ile tefsir edilen ifâdesinde, Fâtih'in zehirlendiğine dâir bir mâna olmadığı gibi diğer ifâdelerinde de, mühtediler gurubunun tahrik ve teşvikleri yüzünden, Yeniçeriler tarafından Karamânî Mehmed Paşa ile birlikte öldürülen Yahudi mühtedisi Ya'kup Paşa'yı²¹,

(=nikris) hastalığına duçar olup Bağdad seferinde tahtırevân ile seyahat etmiş idi (bk. M. C. Baysun, Murad IV., İslâm Ans. cüz. 87, s. 644). Çok sonraları II. Abdülhamid de bunlardan izdirap çekmiştir.

²⁰ Bk. Taşköprü-Zâde, Şekayik, trc. M. Mecdi, İstanbul, 1269, s. 237. Burada Ya'kup Paşa'nın şerbet içirip kay ettirmek suretiyle aslâ yemek yemeyen bir hastayı iyi etmesi zikrediliyor ki, müelliflerin gözlerinden kaçmış görünüyor.

²¹ Ya'kup Paşa'nın Ahmed, İshak, Ali adlarındaki oğullarından bahseden Eoak Defterlerinde onun Rumeli'deki timârları zikredilmektedir, bk. M. Tayyib

iddia edildiği gibi padişahı zehirlemekle değil, bütün Yahudileri padişahın işlerine karıştırmış olmakla itham etmektedir²².

Diğer Osmanlı kaynakları ile hemfikir olup Hekim Ya'kup Paşa ile Acem Lârî'nin biyografilerinden bahsettiği fasılda Şekayik'e mürâcaat eden Hoca Sa'deddin Efendi'yi bertaraf edecek olursak, Şekayik'in kaydı üzerinde durabiliriz. Edirneli Mecdi Efendi tarafından daha muğlak bir şekilde tercüme edilen bu eserde; Hekim Lârî-i Acemî'nin, Babinger'in iddia ettiği gibi Bayezid'in değil, fekat: "vezir-i vüzerâ Karamânî Mehmed Paşa'nın rey-i fâsîd ü kâsîd ve fikr-i âtil u bâtilna mutâbaatla merkum-ı müşârûnileyhin katline mutâvaat eylediği" zikredilmekte olup, bu husûs Eyyüb'de sâkin Amasyalı İbrahim'den rivâyet edilmektedir. Hemen belirtelim ki, Şekayik'deki bu kayıt ihticaca sâlih değildir. Şöyleki:

Fâtih'in son devrinde teşekkül eden Türk gurubunun lideri olduğu bilinen vezir-i âzam Karamânî Mehmed Paşa²³ ile Tabîb-i hâs Ya'kup Paşa'nın, iddia edildiği gibi, Fâtih'in ölümü hâdisesi ile ilgili olarak Bayezid tarafdarı mühtediler gurubu tarafından parçalandıkları bir sırada, Şekayik'de Karamânî Mehmed Paşa'nın adamı olarak zikredilen Acem Lârî'nin de öldürülmesi icap eder idi. Halbuki, o, Tabîb-i sultanî vazifesine II. Bayezid devrinde devam etmiştir. Yine şurası gerçektir ki, Bayezid, Karamânî Mehmed Paşa'yı bu hâdiseden dolayı öldürtmüş değildir. Zirâ, bir takım nizâmların olduğu gibi yeni verâset kanununun da kurucusu olarak devrin Türk ricâli, Konya'nın büyük âlim ve şeyhleri ile sıkı münasebette bulunan Karamânî Mehmed Paşa'nın babasını da iknâ ederek Cem lehinde harekete geçtiğinden şüphe eden Bayezid, onu daha önce ortadan kaldırmağa karar vermiş, bunun tahakkuku için de Şeyh Cemâlî-i Halvetî'den yardım istemiş idi²⁴.

Gökbilgin, Edirne v. Paşa Livâsı, İstanbul, 1952, s. 149, not. 155, s. 305. Ya'kup Paşa'nın tam biyografisi için bk. Âli, Künhü'l-Ahbâr, Üniv. Ktp. Nr. 5959, 125/a. ²² "...Çünkü bu Hekim Ya'kup kim heman vezir oldu ne kadar kim aç yahudi varise padişahın işlerine karıştırdılar Hekim Ya'kup sebebiyle...." bk. Âşık Paşa-Zâde, s. 192; Giese neşri, s. 198. Ayrıca bk. Şikâyetnâme, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Nr. 6191. Krş. M. C. Şehabeddin Tekindag, Bayezid'in tahta çıkışı... Tarih Dergisi, 14 (1959), s. 88, not. 15.

²³ Nişânî (=Tevki'i) mahlası ile meşhur olan Karamânî Mehmed Paşa'nın tam biyografisi için bk. M. C. Şehabeddin Tekindag, İslâm Ansiklopedisi, VII, s. 558-591. ²⁴ Bk. Celâleddin Mahmûd-ı Hulvî, Lemezât, Üniversite Ktp. Nr. 1894, 155/b v.d., Şekayik Tercümesi, s. 285 v.d. Bu zatın Yunus Emre ile olan ilgisi hak. bk. M. C. Şehabeddin Tekindag, Belleten, 117 (1966), s. 78.

Nitekim, Lâmi'i, bu vak'ayı anlatırken, Bayezid'in: "bu zâlim, karındaşım Cem'e nisbet edip, ihânetim murâd idinür" sözünü, Tâci-Zâde'den nakleder. Şeyh Cemâlî, Karamânî tarafdarı Şeyh Muslihüddin b. el-Vefâ'dan gayri bütün şeyhleri: "evkaf-ı müsli-mini ibtâl ile emvâl-ı mevkuşeyi mâl-ı mevkuşdur deyü beytümâl için zabt eyledi, aña yardım münâsib degüldür" gibi sebebler ileri sürmek suretiyle Cem tarafdarı Karamânî Mehmed Paşa'dan soğutarak, Bayezid'e imâle etmeğe muvaffak olmuş ve şehzâdeye 33 gün içinde saltanatın kendisine teveccüh edeceğini tebşir eylemiş idi²⁵.

Bütün bu söylediklerimizden sonra, Karamânî Mehmed Paşa'nın Şekayik'de zikredilen hâdise ile hiç bir alâkası olmadığı meydana çıkar. Esasen, Bayezid'in 21 Mayıs 1481 de İstanbul'a muvâsalatında, Bâb-ı Hümâyûn önünde saf bağlayan Yeniçeriler, Fâtih'in ölümü sırasında sebatsız yere öldürdükleri Karamânî Mehmed Paşa'nın katlinden dolayı i'tizar etmişler, Bayezid de özürlerini kabul etmiştir²⁶.

Öyle anlaşılıyor ki, Karamânî Mehmed Paşa'dan sonra, Cem tarafdarlığı ile itham edilen Lârî, Gedik Ahmed Paşa, Karaman-Oğlu Kasım Bey, Bayezid'in emri ile, birbirlerini müteâkip öldürülmüşlerdir ki, bunlardan Lârî ile Kasım Bey zehirlenerek vefât etmişlerdir.

Bu sûretle, Osmanlı kaynaklarını tenkidsiz kullanması yüzünden birbirini naksedene neticelere varıp akdedildiği söylenen mukavelenin ise tatbik sahasına intikal etmediğini itirâf eden Babinger ile onun fikirlerini kabul eden kimselerin Fâtih'in zehirlenerek öldüğü hakkındaki mütâlaalarını reddetmiş oluyoruz.

Fâtih'in ölümü üzerine İstanbul'da vukua gelen hâdiseler

Fâtih'in ölümü üzerine İstanbul'da vukua gelen hâdiseler, gerek Babinger ve gerekse sâir müellifler tarafından yanlış aksettirilmiş, çağdaş kaynakların verdikleri haberler ise ihmal edilmiştir. Bu bakımdan, bu mesele üzerinde de kısaca durmağı lüzumlu gördük.

²⁵ Bk. Lâmi'i, *Neşehâtu'l-Uns Tercümesi*, İstanbul, 1289, s. 580; *Şekayik Tercümesi*, s. 285 v. d. Krş. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Karamânî Mehmed Paşa, İslâm Ansiklopedisi*, VII, 589.

²⁶ Bk. Angiolello (Donado da Lezze), *Historia Turchesca*, 1300-1514, ngr. Dr. I. Ursu, Bucureşti, 1909, s. 168; İbn Kemal, *ed-Defferü's-Sâmîn fi Sigeri's-Sultan Bâyezid Hân b. Mehmed Hân*, Ali Emiri Ktp. Nr. 32, 2/b.

Amasya Vâlisi şehzâde Bayezid'in ortadan kaldırmağa karar verdiği Karamânî Mehmed Paşa, vezir-i âzam sıfatıyla iştirâk ettiği bu seferde, Fâtih'in hastalığı sırasında onu teskine çalıştığı gibi, Manisa Çelebisi başda olmak üzere, sâir vüzerâ ve kazaskerlerin de tasvibleri ile onun ölüsünü saklamış ve zevâhiri kurtarmak maksadiyle büyük şehzâde Bayezid Çelebi'ye Bâbüssaade kapucularından Keklik Mustafa vasıtasıyla haber göndermiş idi. Ayrıca tarafdarı bulunduğu Karaman Vâlisi küçük şehzâde Cem Çelebi'ye de haber salan Karamânî Mehmed Paşa²⁷, anlaşıldığına göre, Bayezid'den evvel Cem'i İstanbul'a getirterek bir emri vaki yapmak istemiştir. Mısır seferine iştirâk eden Neşî, Karamânî Mehmed Paşa'nın Fâtih'in cenâzesini gizlice arabaya koyup tabibler ve devlet erkânı ile birlikte İstanbul'a getirttiğini²⁸ ve iskeleye inerek Yeniçeri ve İç-oğlanların İstanbul cihetine geçmesine mâni olduğunu zikreder²⁹. Ancak, Karamânî Mehmed Paşa'nın rakipleri olan Bayezid'in iki kadadı Rumeli Beylerbeyi Hersek-oğlu Ahmed Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa gibi Yeniçeri Ağaları Kasım, Rüstem ve İstanbul muhafızı İshak Paşa'nın ordunun başında olarak oynadıkları role işâret etmek icap eder³⁰. Nitekim, İshak Paşa'nın *ferzend-i azîz* hitâbı ile bir arkadaşına gönderdiği mektubdan anlaşıldığına göre, daha başlangıçta kapu halkı "*İshak Paşa'ya arz-ı inkiyad etmiş olup Bayezid'in vürûduna muntazır*" idiler³¹. Bu kimseler, padişahın öldüğü haberini işâa ederek Yeniçerileri tahrik etmişlerdir. Bunun üzerine, Fâtih'in ölüm haberi ile fevkalâde müteheyyci olan asker, Üsküdar'dan İstanbul'a geçerek kendilerine mâni olmak isteyen Karamânî Mehmed Paşa'yı Divânhanesinde öldürüp mallarını yağma ettikleri gibi, bu haberi saklayanlardan Tabîb-i sultanî Ya'kup Paşa'yı da öldürmek suretiyle Bağçe-Kapı³² ve Yıldız Hamamı etrafında toplanmış bulunan Yahudi ve bir

²⁷ Bk. Âşık Paşa-Zâde, ngr. Giese, s. 183; Spandouyn, s. 44; Angiolello, s. 116.

²⁸ Yeni Saray (=Saray-ı cedid) a götürdüğü anlaşılıyor, bk. *Testament*, s. 4.

²⁹ Bk. *Cihannümâ*, ngr. Fr. Taeschner, Leipzig, 1851, s. 219. Krş. Âşık Paşa-Zâde, s. 182; Bihîştî, 210/b; Angiolello, s. 116. *Testament*'dan anlaşıldığına göre, Karamânî Mehmed Paşa, Fâtih'in vasiyetini yerine getirmektedir, s. 3.

³⁰ Bk. Angiolello, s. 116, 118; Spandouyn, s. 44, 314; P. Giovio, *Informatione ... (Dell'istoria universale...*, ngr. Sansovino, s. 218).

³¹ Bk. Topkapı Sarayı Müz. Arş. Nr. E. 8973. Ngr. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Tarih Dergisi*, 14 (1959), s. 93-4.

³² Eski ismi Neorion (=Gümrük) veya Porta Hebraica (Judea=Yahudi kapı) olup, Türkler tarafından aynı mânaya gelmek üzere Çift-Kapı, bâzanda Cuhüd

kısım Hıristiyan mahallelerini yağmalıyarak, bizzât Subaşı tarafından kesilen Karamânî Mehmed Paşa'nın bir mızrağın ucuna takılı başını da İstanbul sokaklarında gezdirmişlerdir. Bu arada, İstanbul'da bulunan Venedik ve Floransa'lı tüccarların³³ mağazaları da yağmaya mâruz kalmıştır. Bununla beraber, başda Neşrî olmak üzere, Rüstem Paşa'ya nisbet olunan *Tevârih-i Âl-i Osman*³⁴ ile Bayezid devrine aid gayet önemli bir *Anonim*'de³⁵ ise bütün İstanbul'un yağması bahis konusudur.

Öte yandan, Bayezid'in 21 Mayıs'da İstanbul'a muvâsalatında, Yeniçeriler, içlerinden bâzılarının İstanbul zenginlerine taarruz etmelerinden dolayı mâzaret beyân etmişler, padişah da arzularını yerine getirmiştir. Bayezid'in, yağmaya mâruz kalan Venedikli tüccarlara da daha müsait ticarî şartlar te'min ettiği anlaşılmaktadır.

Fâtiḥ'in cenâze merâsimi.

Bu şekilde zehirlenmesi ihtimal dışı edilen Fâtiḥ Sultan Mehmed'in tahnid edilen cesedi, 18 gün devam eden İstanbul karışıklıkları sırasında Saray-ı cedid'de kalmıştır. Ancak, 21 Mayıs 1481 de İstanbul'a gelip 22 Mayıs'da toplanan Divânda, oğlu Korkud'dan saltanatı resmen teslim alarak tahta çıkan Bayezid, Şeyh Muslihüddin b. el-Vefâ'nın bizzât namâzını kıldırıldığı babasının cenâzesini takbil edip omuzuna almış, vezirler, ümerâ ve sâir devlet erkânı kendisini taklid etmişlerdir. Türk âdeti üzere kuyrukları kesilmiş ve eğerleri tersine çevrili atlarını cenâzesinin önünde yürütmüşler, sarığını ve kırılmış yaylarını ise tabutunun üstüne koymuşlardır³⁶. Bu merâsime, Türk Dünyasının hâkim olduğu bütün

pek ender olarak da Şuhûd-kapı denilmekte idi. Gerek bu kapı ve gerekse bu mahaldeki Yahudi mahalleleri hak. bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Tarih Dergisi*, 14 (1959), s. 94-5, *Zeyil*. II., aynı müel., *Tarih Konuşuyor*, sayı 25 (1966), s. 2078 v.d.

³³ Floransa'lı tüccarlar Fâtiḥ'in büyük teveccühünü kazanmış idiler. Bu husûs, Fâtiḥ'le bizzat konuşan Floransa'lı Benedetto Dei'nin raporunda zikredilmektedir. bk. Gianfrancesco Pagnini, *Della Decima...*, Lissabon-Lucca, 1765, s. 255-6

³⁴ Bk. Üniversite Ktp. Nr. 2438, 144/b. Krş. Ebu'l-Hayr, *Fetih-nâme*, 116/b.

³⁵ İnkilâp Ktp. M. Cevdet Yazm. Nr. K. 255, s. 194. Ayr. bk. Angiolello, s. 118; A. Gritti, *Relazione*, nşr. E. Albèri, ser. 3, III, 19.

³⁶ *Hezâr at kayruğun kestilerdi || Nice bin kurulu yayı yasdıldardı*, bk. Sarıca Kemal, *Selâtin-nâme*, Üniv. Ktp. Nr. 831, 87/a. Angiolello, Fâtiḥ'den evvel ölen şehzâde Mustafa Çelebi'nin cenâze merâsimini şu şekilde tasvir eder: "cenâzenin arkasından şehzâdenin atları da eğerleri ters konulmuş ve kuyrukları boyanmış olarak geliyorlardı, atların gözlerine de tuz serpiliyor, bu tuzlar ağlıyor-

İslâm âleminde olduğu gibi, muhtemelen, tarikat erbâbı sancakları ve davulları, Hıristiyanlar ise ellerinde İncil ve yanmış büyük âyin mumları (*şumûan kebîretun meş'ûle*), Yahudiler de ellerinde Tevratlarla iştirâk etmiş olmalıdırlar³⁷. Saray-ı cedid'den itibaren başlayan merâsim³⁸, Yeni Câmî (bugünkü: Fâtiḥ Câmii) ye kadar devam etmiş, merâsimi müteâkip Fâtiḥ'in merkadına destarı ile kılıç konmuştur³⁹.

Cesedlerin mumyalanması meselesi

Gerek Anadolu Selçukluların'da ve gerekse Anadolu Beylikleri'nde bâzı sultanların veya beylerin cesedlerinin mumyalandıklarına ve kemiklerinin mevcut olduğuna dair kayıtlar vardır⁴⁰. Bunun bir an'ane olarak Osmanlılar'da da bir müddet devam ettiği anlaşılmaktadır.

Bâzı misâllerden istihraç edildiğine göre, cesed, ahşâ kısmı (=bâtın kısmı) çıkarılıp tahnid edildikten sonra kurşun bir sanduka içinde veya kalaylı demir ile örtülü bir tahta tabutla gö-

muş gibi onların yüzlerini yaşırtıyordu", bk. s. 67-68. Aynı merâsim, Bayezid'in vefâtı üzerine de tertiplenmiştir, bk. Şükrî-i Bitlisî, *Selim-nâme*, Hazîne Ktp. Nr. 1597, 62/a. Kahire'de şehzâde Ahmed'in oğlu Süleyman Bey için yapılan Türk âdeti cenâze merâsimi hak. bk. İbn İyâs, *Badâiyü'n-Zuhûr ft Vakayii'd-Duhâr*, nşr. P. Kahle uod Muhammad Mustafa, A. H. 906-921/A. D. 1501-1515, *Bibliotheca Islamica*, İstanbul, 1931, Band 5 d, s. 303, str. 7-9.

³⁷ Misâl için bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul, 1961, s. 68-9. Krş. *Testament*, s. 6 (notta yanlış değerlendirilmiştir). Bu merâsim şekli, muhtemelen, XVII. asra kadar devam etmiştir, bk. *Antakyalı Makarios'un seyahati*, Bibl. Nat. fonds Arap. Nr. 6016, 15/a (nşr. *Macarius of Antioch, Travels of Macarius...*, Written by Paul of Aleppo, tre. Bel-four, London, 1829-36)

³⁸ Merâsim hak. bk. Tâci-Zâde Câfer Çelebi, *Muhabbet-nâme*, 12/b; Âli, 115/a; *Anonim*, Üniv. Ktp. Nr. 3976, 132/b.

³⁹ *Pişine vaz' idüb tâze destâr || Komuşlar ganına şimşir-i hânbar*, bk. Tâci-Zâde Câfer Çelebi, *Muhabbet-nâme*, 12/a.

⁴⁰ Anadolu Selçukluları hak. bk. Halil Edhem, *Anadolu'da İslâmî kitâbeler*, *TOEM*, XXXII, 545; O. Turan, *Şemseddin Altun-Abâ, vakfiyesi ve hayatı*, *Belle-ten*, 42 (1947), s. 208 v.d. Anadolu Beylikleri hak. bk. İbn Battûta, *Tahfetu'n-Nazzâr*, tre. M. Şerif, I, 337; Hacı Paşa, *Şi'âü'l-Eskam: تدبير بحفظ به جنة الميت* (ölünün cesedini muhafaza için alınan tedbir), nşr. A. Süheyl Ünver, *Eski Mısır'da, İslâm dünyasında ve bizde tahnid maddeleri hakkında*, *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, s. 583 v.d.

mülmekte idi⁴¹. Angiolello, kâtibi bulunduğu Mustafa Çelebi'nin cesedine yapılan ameliyeyi anlatırken tahnid hakkında gayet orijinal bilgi verir: "... o gece hemen şehzâdenin karnı yarıldı, iç organları çıkarıldı, karnı bal ve yulaf ile dolduruldu ve dikildi, iç organları yıkandı ve içi tuz dolu bir kutuya konuldu"⁴².

Öte yandan ahşâ kısmının gömüldüğü yere senbolik mahiyette birde türbe inşâ edilirdi. Nitekim, Kosova'da şehid düşen I. Murad'ın tahnid edilen cesedinden çıkarılan ahşâsının gömüldüğü yere bir türbe inşâ edilmiştir ki, Balkan savaşına kadar bir ziyâret mahalli idi. Cesed, sonradan, Bursa'ya getirilerek Çekirge'de yaptırdığı imâreti yanındaki müstakil türbesine defnedilmiştir⁴³. Cem de İtalya'da vefât edince, kıralın emriyle tahnid edilen cesedin ahşâ kısmı Napoli'de Ferrand'ın bahçesine defnedilmiş, 1495 den 1499 a kadar kurşun tabut içinde-tabi'i gömülmek suretiyle-muhafaza edilen cesedi de Bayezid'in emri ile Bursa'da Mustafa-i atik Künbedi denilen türbeye gömülmüştür⁴⁴. Nihâyet, 1566 da Sigetvár seferinde vefât eden Kanunî Sultan Süleyman'ın cesedinin ahşâ kısmının çıkarılıp tahnid edildiğine dâir kaynaklarda kayıtlar vardır.

Bütün bu misâllere istinaden, 3 Mayıs 1481 perşembe günü Hünkâr (=Tekfur=Sultan) Çayırı'nda vefât eden Fâtih Sultan Mehmed'in Yeni Saray (=Sarayı Cedîd)'a nakledilen cesedinin ahşâ kısmı çıkarılıp tahnid edildikten sonra, senbolik bir mahiyet arzeden türbesinin altına, Câmiye çok yakın bir yeraltı mahzenine gömülmüş olduğunu tahmin edebiliriz.

⁴¹ Ibn Battûta, kokunun dışarı çıkmaması için tabutun tavansız bir kubbeye asıldığını, sonra kubbenin tavanı yapılarak tabut yer üstüne ve elbiseleri de onun üzerine konulduğunu, Manisa'yı ziyâreti sırasında görmüştür, bk. *ayn. esr.*, I, 337. Enverî, koz ağacından yapılmış bir tabuttan bahseder, bk. *Düstâr-nâme*, nşr. M. Halil (Yınanç), s. 67.

⁴² "... et il corpo fu aperto, et levate le budelle, et fu pieno di miele, et orzo, poi cuscito, et messo in una cassa impegolata, et posto sulla caretta coperta, et li budelle furono lavate, et piene di, pirolî bianchi, et poi messi in una gran scatola con sale dentro». *ayn. esr.*, s. 65, str. 22-27.

⁴³ Bk. A. Süheyl Ünver, *ayn. makale*, s. 581 v.d.

⁴⁴ Bk. M. Cavid Baysun, *Cem, İslâm Ansiklopedisi*, III, 78-9.